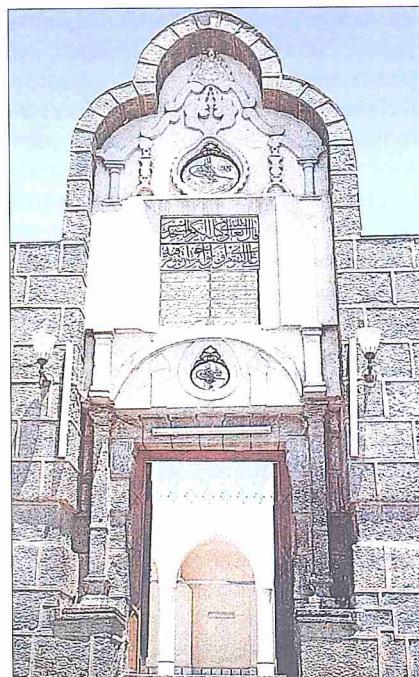

dan önce batı duvarındaki kapının cephe-sinde Osmanlı tuğraları, mescide işaret bulunan âyetle birlikte (et-Tevbe 9/108) II. Mahmud'un bu tamiratına dair Kitâbe yer almaktaydı. Kitâbenin başlarında, "İmâmü'l-müslimîn şâh-i cihan Sultan Mahmud Han / Hilâfet zâtına muhtas ke-râmet tab'ına mu'tad / İşitip işbu akdes mescidin vîrâneliğin derhal / Buyurdu hüsni-i i'mâriyla ehl-i Tayyibe'yi dilşâd ..." mîsrâları yer almaktaydı. Bu imar sırasında Mescid-i Kubâ'nın duvarları yenilenmiş, üstü, düz ahşap tavan yerine sütunlar üzerinde kemerlere oturan ve basık yarımküre kubbelerden oluşan bir tavanla örtülmüştür. Planda arka kısımdaki çift sıra sütunlu revak tek siraya düşürülmüş, böylece yapı İstanbul'daki selâtin camilerinin revaklı düzenine benzetilmeye çalışılmıştır. Sultan Abdülmecid de mescidde bazı İslahat çalışmaları yapmıştır. Osmanlı dönemiyle ilgili son bilgileri İbrâhim Rifat Paşa vermektedir. Onun kaydettiğine göre mescidin dış duvarı 40 × 40 m., tavan yüksekliği 6 metredir. Yıkılma tehlikesine karşı dış duvar payandalarla desteklenmektedir (*Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 397). 1968'de Suud Kralı Fay-sal arkadaki revaklara bir sıra ilâve etmiş, böylece kuzeybatı köşesinde yer alan minare batı duvarı içinde kalmıştır. Bu sırada kuzey duvarına kadınlar için özel bir giriş yapılmıştır.

Mescid-i Kubâ 1985'te Kral Fehd döneminde tamamen yıkılıp kısa bir sürede yeni bir planla tekrar inşa edildi. Mescidin sahası eskisine göre beş kat genişletildi ve 10.000'den fazla insanın aynı anda ibadet edebileceği şekilde büyütüldü. Yeni planda önde yer alan kapalı kısımda 12 m. çapında altı büyük kubbe yer almaktadır. Bunlar ortada araları boş bırakılmış dörder kümeden oluşan on altı, yanlarda tek

Mescid-i Kubâ'nın ön cephesi

Mescid-i Kubâ'nın taqâkapısı

Yapıda yaklaşık 1400 metreyi bulan kuşak yazılarını (~ 1200 m. kûfi, ~ 200 m. kadari celî sülüs) Hattat Hasan Çelebi yazmış, kalem işi süslümlerini de Mustafa Çelebi yapmıştır. Mescid, sosyal tesislerden oluşan müştemilâtiyla beraber bugün 13,5 dönüm kadar bir alana yayılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Şebbe, *Târihi'l-Medîneti'l-münevver*, I, 57; ibn'û-n-Neccâr el-Bağdâdî, *ed-Dürrâtu's-se-mîne fi târihi'l-Medîne* (nşr. M. Zeynûhûm M. Azeb), Kahire 1416/1995, s. 187, 188; Semhûdî, *Vefâ'û'l-vefâ' bi-ahbâri dâri'l-Muṣṭafâ*, Kahire 1326, I, 178 vd.; II, 16 vd.; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, II, 911 vd.; İbrâhim Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, Kahire 1344/1925, I, 394 vd.; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, 834; Köksal, *İslâm Ta-rihi* (Medine), I, 10, 11, 12; Sâlih Lem'i Mustafa, *el-Medînetü'l-münevver*, Beyrut 1981, s. 163 vd.; Abdülhay el-Kettâni, *et-Terâbü'l-idâriyye* (Özel), II, 301; M. Mâcid Abbas Hulûsî, *'Imâretü'l-mesâcid*, [baskı yeri yok] 1998, s. 321 vd.; Mihr Ali Süleyman, *Kutlu Şehir Medîne-i Münevver*, İzmir 2002, s. 171 vd.; M. İlyâs Abdülgâni, *el-Mesâcidü'l-eserîyye fi'l-Medîneti'l-münevver*, Medine 2003, s. 25 vd.; Nebi Bozkurt, "Kubâ Mescidi", *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, III, 397-398.

NEBİ BOZKURT

MESCİD-i NEBEVİ

(المسجد النبوي)

Medine'de
îçerisinde Hz. Peygamber'in
kabrının de bulunduğu mescid.

tek on altı olmak üzere toplam 36 kare destek ve ön duvari birbirine bağlayan çifte kemerler üzerine oturtulmuştur. Önde bulunan üç büyük kubbe arkadakilerden, onların ortasında bulunan diğer ikisinden daha yüksek planlanarak önden bakıldı-gında simetrik olarak gittikçe yükselen bir görüntü oluşturulmaya çalışılmıştır. Altı büyük kubbenin iki yanında dörderden sekiz küçük kubbe mevcuttur. Renkli mermerlerden geometrik desenlerle kaplanmış avlunun üç tarafında 6 m. çapında elli altı küçük kubbenin örtüğü revaklar yer alır. Avlunun ortasına gerektigünde açılabilen elyaftan modern dev bir çadır yapılmış, böylece cuma namazlarında güneşin sicağından korunan avludan da faydalılanması sağlanmıştır. Mescidin avlusuna iki yanda ikişer, kuzey duvarında bir taqâkapıdan girilir. Avlu ile ana yapı arasında duvar yoktur. Ortada büyük kubbe-ye uygun geniş bir kemerle iki yanda da-ha dar birer kemerli açıklık bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı yapının dört köşesinde 47 m. yükseklikte birer minare ya-pılmıştır. Kare kaideler üzerine oturan ve üçgenlerle sekizgene dönüßen minarelerin gövdesi iki şerefe arası ile silindirik petek kısımlarında gittikçe incelir. Son inşaat esnasında mescidde kullanılan mermerler Türkiye'den götürülmüştür.

İslâm tarihinde bir dönüm noktası olan Resûl-i Ekrem'in Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra gerçekleştirilen ilk faaliyetlerden biri Mescid-i Nebevî'nin (Mescid-i Nebî) inşasıdır. Bizzat Hz. Peygamber tarafından yaptırılan iki mescidden biri olan (diğeri Kubâ), Mescid-i Nebevî onun Medine'deki bütün faaliyetlerinin merkezinde yer almış ve fonksiyonları bakımından sonraki dönemde kurulan camilere örnek teşkil etmiştir. Mescid-i Nebevî'nin adı Kur'an-ı Kerîm'de doğrudan geçmemekte birlikte "ilk günden takvâ üzerine kurulan mescid" ifadesiyle (et-Tevbe 9/108) Mescid-i Nebevî veya Mescid-i Ku-bâ'nın kastedildiği rivayet edilmektedir (*Müsned*, III, 91; *Müslim*, "Hac", 514; *Be-lâzûrî*, *Fütûh*, s. 4; *Taberî*, *Câmi'u'l-be-yân*, XI, 26-28). İbn Kesîr, Mescid-i Nebevî'nin âyette sözü edilen sıfatı daha lâyik olduğunu belirtir (*el-Bidâye*, III, 218). İslâm âlimlerinin çoğuna göre Mescid-i Nebevî fazilet bakımından Mescid-i Harâm'dan sonra gelir. İmam Mâlik başta olmak üzre bazı âlimlere göre ise Resûlullah buraya defnedildiğinden Mescid-i Nebevî daha faziletlidir (*Nevevî*, IX, 163, 164). Mekke'

deki Mescid-i Harâm gibi Mescid-i Nebevî ve Kudüs'teki Mescid-i Aksâ için de Harem-i şerif tabiri kullanılır.

Akabe'de Hz. Peygamber'e ilk bıat eden Es'ad b. Zürâre, hicretten önce Medine'de bir hurma kurutma yerinin etrafını duvarla çevirerek mescid haline getirmiştir (İbn Sa'd, III, 457). Resûl-i Ekrem 12 Rebiülevvel (24 Eylül 622) Cuma günü Medine'ye girdiğinde kendisini davet edenleri kırmamak için devesi Kasvâ'nın salıverilmesini ve onun çöktüğü yere en yakın evde konaklayacağını söyledi. Hz. Peygamber'in bu sırada Hz. Nûh'a öğretilen, "Rabbim! Beni mübarek bir menzile kondur. Şüphesiz konaklatanların en hayırlısı sensin" duasını (el-Mü'minûn 23/29) tekrarladığı rivayet edilir (Semhûdî, I, 322). Kasvâ'nın Mâlik b. Neccâr oğullarının evlerinin önünde hurma kurutulan bir düzlükte çökmesi üzerine Resûlullah buraya en yakın evin sahibi Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye misafir oldu. Resûl-i Ekrem, Es'ad b. Zürâre, Muâz b. Afrâ ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'den birinin himayesinde bulunduğu nakledilen Sehl ve Süheyel adlarında iki yetim çocuğa ait olan bu arsayı mescid yapmak üzere sahiplerinden 10 dinar karşılığında satın aldı (Buhârî, "Menâkıbü'l-enşâr", 45; Belâzûrî, Fütûh, s. 6). Sahiplerinin arsayı mescid için bağışladıkları rivayeti de vardır (Buhârî, "Veşâyâ", 30; Taberî, Târih, II, 397). Bu engebeli ve çalılık alanın (Taberî, Târih, II, 396-397) zemin düzenlenmesi yapıldıktan sonra yaklaşık 3 arşın derinliğindeki temeline ilk taşı Hz. Peygamber koydu. Rebiülevvel ayında (Eylül 622) inşasına başlanan Mescid-i Nebevî, kendisi de ashapla birlikte çalışan Resûl-i Ekrem başta olmak üzere özellikle Talk b. Ali, Ammâr b. Yâsîr gibi sahâbîlerin öncülüğünde şevval ayında (Nisan 623) tamamlandı. Mescidin inşası, Resûlullah'ın güzel sözleri ve şiirlerle teşvik edilen ensar ve muhacirlerin kaynaşması için iyi bir fırsat olmuştu (Abdürrâzzâk es-San'anî, V, 396-397; İbn Sa'd, I, 185-186). İlk bina, taş temel üzerine tek sıra kerpiçten, bir adam boyu kadar yükseklikteki çevre duvarı ile kuşatılarak üstü açık biçimde 60×70 zirâlîk bir alana (1022 m^2) yapıldı (Semhûdî, I, 334). Mescidin ilk yapısı ve sonraki ilâvelerle ilgili olarak kaynaklarda zikredilen ayrı ölçüler, esas alınan zirâin (arşın) ve metrik karşılığının farklılığından kaynaklanmış olmalıdır. Kiblesi bizzat Hz. Peygamber tarafından Kudüs'e yönelik olarak yapılan ve üç kapısı bulunan mescidin doğu duvarının güney kısmına Resûl-i Ekrem'in hanımları

Hz. Âîşe ve Sevde için iki adet oda-hücre yapıldı. Daha sonra sayıları dokuza çıkan bu odaların bir kapısı mescide açılıyordu. Kâble hicretten on altı veya on yedi ay sonra Kudüs'ten Mekke'deki Kâbe'ye çevrilince güneyde bulunan yeni kâble tarafına gelen kapı kapatılarak kuzey duvarında yeni bir kapı açıldı. Basit ve sade, ancak son derece fonksiyonel olan Mescid-i Nebevî müslümanların sayısının artmasıyla ihtiyaca cevap veremeyince 7. yılda (628) Hayber dönüşü yeni ilâvelerle genişletildi. Hz. Osman, Resûlullah'ın teşvi-kiyle Mescid-i Nebevî'ye bitişik bazı yerleri buraya dahil etmek amacıyla satın aldı (Müsned, I, 70; Tirmîzî, "Menâkıb", 19; Dârekutnî, IV, 195; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, VI, 167; Taberânî, I, 196). Bu dönemde Mescid-i Nebevî, kâble tarafı hariç üç tarafından genişletilerek 100×100 zirâ (yaklaşık 2433 m^2) ebadında kare planlı bir hale getirildi (Semhûdî, I, 336, 338, 341). Duvarları taş temel üzerine "semît" adı verilen tek sıra kerpiç, üzerine "saîde" denilen kerpiçlerin yön değiştirdiği veya bir tam, bir yarım kerpiçten meydana gelen çift sıra, son olarak da erkekli dişili çift sıra olmak üzere üç farklı şekilde örüldü. Son aşamada duvar kalınlığı 1,5 zirâa (74 cm.), yüksekliği de 7 zirâa (3,45 m.) ulaştı. Başlangıçta üstü örtülmeyen Mescid-i Nebevî'nin kâble tarafında Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yere yağmur ve güneşten korunmak için hurma kütüğünden altı direk üzerinde bir sundurma yapıldı. Kâble Kâbe'ye çevrilince bu sundurma kısmen korunarak Suffe ehlinin barındığı bir yer oldu. Mescidin güney duvarına paralel dokuzar adet hurma kütüğünün üç sıra halinde dizilip ahşap sütunlar üzerine oturtulduğu bir çatı yapıldı. Araları 9 zirâ (4,44 m.) olan sütunlar, hurma ağacından kırıslarla birbirine bağlanıp yanmasına hurma dalı ve yaprakları, izhir ve semer otlarıyla örtüllererek toprakla kapatıldı. Çok sade biçimde yapılan tavan gölgelenmeyi sağlıyor, ancak yağmurdan korunmayı temin etmiyordu (Abdürrâzzâk es-San'anî, IV, 248-249; Müslüm, "Siyâm", 215-216; Ebû Dâvûd, "Şalât", 15).

Mescid-i Nebevî, Hz. Ebû Bekir döneminde herhangi bir değişikliğe uğramadı. Ancak Medine'nin nüfusunun giderek artması mescidin genişletilmesi ihtiyacını doğurdu. Hz. Ömer, 17 (638) yılında çevredeki bazı evleri mescide dahil etmek için istimlâk etti; kuzey duvarı biraz geriye çekildi ve ön duvar mevcut sütunların aralığı kadar ileri alınarak yanlara über, batı tarafında ön duvara dik ikişer sütun

ilâve edildi. Çevre duvari yükseltilen ve tavan yüksekliği 11 zirâ (5,43 m.) olan, kapı sayısı altıya çıkarılan Mescid-i Nebevî'nin boyutları kuzeyden güneye 140 zirâa, doğudan batıya 120 zirâa (4088 m^2) ulaştı. Zemini Akik vadisinden getirilen küçük taşlarla kaplandı, ilk safların bulunduğu bölüm keçe ile döşendi.

Hz. Osman döneminde Mescid-i Nebevî genişletilerek yeniden inşa edildi. Bunun için kendi malından 10.000 dirhem harcayan Hz. Osman (Belâzûrî, Ensâb, VI, 150), Tâif'teki arşasını Osman b. Ebû'l-Âs'a ait olan Medine'deki bir evle değişerek evi mescide dahil etti. Mescid-i Nebevî'nin Resûl-i Ekrem zamanındaki şekliyle kalması gereği yolundaki eleştirmeler de "dünyada bir mescid yapan için Allah Teâlâ'nın cennette bir köşk bina edeceğî" meâlindeki hadisi (Buhârî, "Şalât", 65) hatırlatarak önlemeye çalıştı. 29 yılın Rebîülevvelinde (Kasım 649) başlayıp 30. yılın Muharreminde (Eylül 650) tamamlanan çalışmalar sonunda mescidin boyutları 170×130 (5378 m^2) veya 160×130 zirâa ($5061,5 \text{ m}^2$) ulaştı (İbn İshak el-Harbî, s. 363-364; Taberî, Târih, IV, 267). Binanın yapımında yontma taş ve kireç kullanıldı, her sırada bulunan aynı ebatta hazırlanmış tezyinatlı taşlardan oluşan sütunların sayısı on ikiye çıkarıldı.

Mescid-i Nebevî, bu tarihten Emevî Halifesî Velîd b. Abdülmelik zamanına kadar herhangi bir değişikliğe uğramadı. Velîd, 87 (706) veya 88 (707) yılında Medine Valisi Ömer b. Abdüllâzîz'den Mescid-i Nebevî'yi genişletmesini, Hz. Peygamber döneninden kaldığı için yıkılmasına izin verilmeyen hücrelerle çevredeki evleri istimlâk edip mescide dahil etmesini istedi. Mescid-i Nebevî'nin inşası için yapılan istimlâk faaliyetleri esnasında bazı problemler yaşanmış, özellikle Hz. Peygamber'in hanımlarına ait hücrelerin yıkılması Medineliler'i çok üzmüştür. Velîd'in Bizans imparatoruna mektup yazarak Mescid-i Nebevî'nin imarı için özel ustalar istediği, onun da 100.000 miskal altın, 40 yük mozaik ve 100 ustayı Medine'ye gönderdiği rivayet edilir (Belâzûrî, Ensâb, VIII, 72; İbn İshak el-Harbî, s. 365; Taberî, Târih, VI, 456). Bizans hükümdarı tarafından yollanan usta ve malzemelerin aynı yıllarda yaptırılan Emeviye Camii için kullanıldığı veya ancak bir kısmının Medine'ye ulaşığı tahmin edilmektedir (Küçükaşçı, s. 225-226). Velîd, mescidin 200×200 zirâ ebadında kare planlı olarak yapılmasını istediyse de bu gerçekleşmedi. Üç tarafından genişletilen mes-

cid kuzey duvarı 135 zirâ (66,6 m.), güney duvarı 167,5 zirâ (82,63 m.), batı duvarı 200 zirâ (98,66 m.) olmak üzere yaklaşık 7500 m²'lik bir alana ulaştı, bütün duvarlarda kesme taş kullanıldı (Yûsuf Ragdâ el-Âmilî, s. 328). Hücre-i saâdetin Mescid-i Nebevî'nin içerisinde alındığı bu genişletmede minare, niş tarzı mihrap ve şerefe, üç yeni unsur olarak eklendi. Ayrıca kâble duvarına celî kûfî hatla Şems süresi veya Şems süresinden Kur'ân-ı Kerîm'in sonuna kadar olan kısmının yazıldığı rivayet edilir. Ömer b. Abdülazîz'in öncülüğünde gerçekleştirilen bu imar faaliyetlerinin teknik ve malî işlerinin denetim ve uygulaması Sâlih b. Keysân tarafından üstlenildi, 91 (710) yılında tamamlanan çalışmalar bir kitâbe ile kayıt altına alındı.

Abbâsî halifelerinden Mehdî-Billâh, 160'ta (777) Medine'ye geldiğinde Mescid-i Nebevî'nin yetersiz kaldığını görüp genişletmeye karar verdi. 161 (777-78) veya 162 (778-79) yılında başlayan faaliyetler 165'te (781-82) tamamlandı. Sadece kuzey yönünde genişletilerek yaklaşık 9309 m²'ye ulaşan mesciddeki sütun sayısı 290'a ulaştı. Süslemesine özel bir önem verilen kâble duvarının alt kısmı mermer kaplandı. Üst tarafı ise uzaktan mozaik gibi görünen altın parçalarıyla, doğu ve batı duvarlarının avluya dönük yüzleri renkli dekoratif oymalarla süslendi. Hârûnürreşîd, Mâ'mûn, Mütevekkil-Alellâh, Mu'tâzîd-Billâh dönemlerinde de Mescid-i Nebevî'nin bazı bölgelerinde onarım ve değişiklikler yapıldı. 460 (1068) ve 515 (1121) yıllarında Medine'nin çevre-

sinde meydana gelen depremlerden zarar gören Mescid-i Nebevî kısa sürede onarıldı (ibn Kesîr, XII, 102, 201). 1 Ramazan 654'te (22 Eylül 1256) Mescid-i Nebevî'de çıkan yangının büyük tahribata yol açması üzerine Halife Müsta'sîm-Billâh, Irak hac kafilesiyle malzeme ve eleman gönderip imar faaliyetlerini başlattı. Ancak Hûlâgû'nun Bağdat'ı işgal ederek Abbâsî hânedanına son vermesi çalışmaların yanında kalmasına sebep oldu.

Abbâsîler'den sonra Mescid-i Nebevî'nin bakımını üstlenen Memlükler'den Sultan el-Melikü'l-Mansûr Nûreddin Ali, yarılm kalan faaliyetleri Yemen Hükümdarı el-Melikü'l-Muzaffer Şemseddin Yûsuf'un katkısıyla yeniden başlattı. Dört ana kapının bulunduğu ön tarafın imarı Memlük Sultanı Kutuz zamanında (1259-1260) tamamlandı. Bağdat Abbâsî hilâfetini Mısır'da yeniden kuran I. Baybars tarafından sürdürulen çalışmaları 668'de (1269-70) bitirdi. Memlük Sultanı Kâlavun devrinde Hz. Peygamber'in kabri üzerine ilk defa ahşap bir kubbe inşa edildi. Mescid-i Nebevî, Sultan Kaytbay dönemine kadar herhangi bir değişikliğe uğramadı. Kaytbay hücre-i saâdetin kubbelerini yenileyerek mescidde bazı düzenlemeler yaptı (881/1476). 13 Ramazan 886'da (5 Kasım 1481) güneydoğu köşesindeki minareye düşen bir yıldırım sebebiyle çıkan yangında hücre-i saâdeti örten iç kubbe hariç iki tavan, minber ve maksûre yandı; sütunların büyük bölümü zarar gördü. Mescidin yenilenmesi ve tezyinatı 888'de (1483) tamamlandı. Bazı ince işler

ve çevre düzenlemeleri ertesi yıl bitirdi. Kaytbay'ın bu imarının ardından Mescid-i Nebevî'nin alanı 9429 m²'ye ulaştı (Yûsuf Ragdâ el-Âmilî, s. 329). Hücre-i saâdetin kubbelerinin yerine daha büyük bir kubbe ve mescidin Bâbüsselâm tarafına iki kubbe yapıldı. Batı duvarına bitişik Bâbüsselâm ile Bâbürrahme arasında bir medrese ve ribât inşa edildi.

Hicaz'a hâkim olduktan sonra "hâdimü'l-Haremeyn" unvanını kullanmaya başlayan Osmanlı padişahları, Medine'ye özel bir önem vererek şehrin ve Mescid-i Nebevî'nin imarı için çeşitli faaliyetlerde bulundular. Medine Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Mescid-i Nebevî'de ilk imar faaliyeti Kanûnî Sultan Süleyman döneminde gerçekleştirildi. 938'de (1531-32) İstanbul'dan gönderilen mühendis ve ustalar hücre-i saâdetin batı duvarı başta olmak üzere Mescid-i Nebevî'de bazı onarım ve yenileme çalışmaları yaptılar. Masafları Mısır hazinesinden karşılanan bu çalışmaları 947'de (1540) tamamlandı. Ardından Sultan II. Selim, III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, IV. Murad, IV. Mehmed, II. Mustafa, III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman, I. Abdülhamid ve III. Selim zamanlarında Mescid-i Nebevî'de bazı tâmirat ve yenilikler gerçekleştirilerek buraya çeşitli hediyeler gönderildi.

Haremeyn işlerine büyük önem veren II. Mahmud'un emriyle 1813'te Mescid-i Nebevî'de tâmirat ve düzenlemeler için hazırlıklar başladı. Gerekli insan gücü ve malzeme İstanbul ve Mısır'dan Medine'ye ulaştırıldı. 1817'de başlayıp 1837-

Mescid-i Nebevî

de tamamlanan faaliyetlerle Mescid-i Nebevî'nin kible, kuzey ve doğu tarafına üç, batı tarafına dört sütun ilâve edildi. Sultan Kayıtbay tarafından hücre-i saâdetin üzerine yaptırılan ve "kubbetü'l-hücre" veya "kubbetü'n-nûr" diye anılan kubbenin yerine taştan yeni bir kubbe yapıldı, üstü de kurşunla kaplanarak yeşile boyandı. Günümüze kadar gelen ve Mescid-i Nebevî'nin simgesi olan bu kubbe renginden dolayı "Kubbetü'l-hadrâ" adıyla anılmaktadır.

Osmanlılar döneminde Mescid-i Nebevî'de en büyük imar faaliyeti Sultan Abdülmecid zamanında gerçekleştirildi. Medine şeyhülharemî Dâvud Paşa'nın Mescid-i Nebevî'nin yaklaşık dört asırlık bir süreden beri tam bir imardan geçmediği şeklindeki mektubu üzerine bir rapor hazırlayan Abdülmecid, 1266 yılı başında (1849 sonrası) mescidi yeniden inşa etmeye karar vererek Mühendis İakabiyâla anılan mimar Abdülhalim Efendi'yi bu amaçla oluşturulan inşa heyetinin başına getirdi. Sarayda düzenlediği hat yarışmasında birinci olan Abdullah Zühdü Efendi'yi Mescid-i Nebevî'nin yazılarını yazmakla görevlendirdi. Abdülhalim Efendi ve beraberindekiler 10 Şevval 1266'da (19

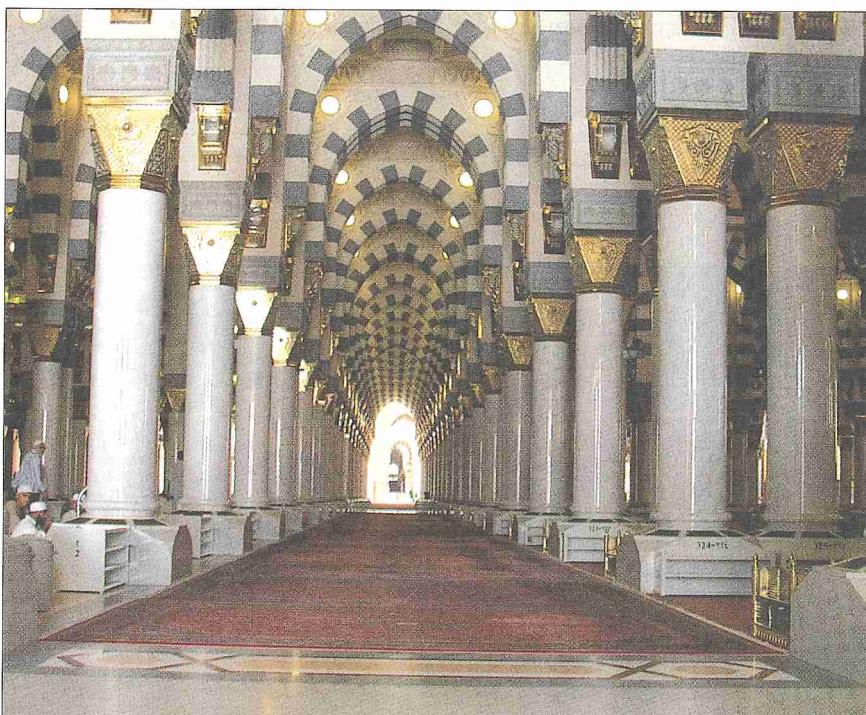
Ağustos 1850) Medine'ye ulaşıp çalışmalara başladılar (BA, İrâde-Dâhiliye, nr. 219/12892). Sultan Abdülmecid, Mescid-i Nebevî'yi dört sütun üzerinde tek kubbeli olarak yaptırmak istemiş, ancak Ravza-i Mutahharâ'daki korunması gereken sütunlar ve Mescid-i Nebevî'nin özel durumu sebebiyle bundan vazgeçmek zorunda kalmıştır (M. Hezzâ' eş-Şehrî, *el-Mescidü'n-nebevî fi'l-'âşî'l-Osmâni*, s. 101). Abdülhalim Efendi'nin aynı yılın hac mevsiminde Mekke'de vefatı üzerine yerine Mehmed Râif Paşa tayin edildi. 1267'de (1851) başlayan çalışmalar şeyhülharem ve bina emininin öncülüğünde şehir âyan ve eşrafının katılımıyla 1277 (1861) yılında bitirildi. Tamamı yenilenen Mescid-i Nebevî'nin ebadî kible duvarı 86,25 m., kuzey duvarı 66 m., kuzeyden güneye uzanan duvarı 116,25 m. olmak üzere 10.939 m²'ye ulaştı (Yûsuf Ragdâ el-Âmîlî, s. 338). Mescidin ön kısmında ve avlu etrafındaki revaklırla toplam 327 sütun bulunuyordu (İbrâhim Rifat Paşa, I, 448). Kible tarafındaki revaklırların sayısı on ikiye çıkarıldı. Kuzey, doğu ve batı revaklırları genişletilerek kuzey ve doğu taraflarına ikişer, batı tarafına üçer adet revak konuldu. Beş kapısı olan Mescid-i Nebevî'nin zemini mermer döşendi. Taş rengine ben-

zer bir şekilde boyanan sütunların başlıklarları altınla süslendi ve sütunlar üzengiler üzerinde birleşen kirişlerle birbirine bağlandı. Abdullah Zühdü, üç yıl süren bir çalışmadan sonra Mescid-i Nebevî'nin kubbe kasnaklarını, duvarlarını, kapılarını, mihrap ve sütunlarını kuşak halinde çeli sülüs tarzında âyetler, hadisler, Hz. Peygamber'in ve mescidinin adları ve sıfatlarıyla tezyin etti. Mescid-i Nebevî'nin Resûl-i Ekrem dönemindeki bölümünün tezyatına ayrı bir önem verildi, buradaki sütun başlıklarının altına aylama askı (askı çelenk), gövde kısımlarına yaprak veya çiçek çelenkleri içinde yazılır hakkedildi. Mescidin kible duvarında Osmanlı çinileri arasında, doğu ve batı duvarlarında uzun çeli sülüs yazıları yazıldı. Çalışmalar için İstanbul ve Mısır'dan gönderilen malzeme hariç 700.000 mecidî harcanmıştır.

Süûdîler döneminde 1949'da başlayıp 1955'te tamamlanan ilk genişletme sırasında Mescid-i Nebevî 16.326 m²'lik alana ulaştı. 22 Ekim 1955'te bazı İslâm devlet başkanlarının da katıldığı açılış töreni yapıldı. Bina planlanırken Abdülmecid devrinde gerçekleştirilen imarla uyumlu olmasına dikkat edildi ve daha önceki planlamalardan kaynaklanan zâviye bozukluğu giderilerek çift avlulu bir bölüm inşa edildi, ayrıca bir iç avlu oluşturuldu. Diğer duvarlar önde de bütünlük arzedecik şekilde yenilendi. Bâbüsselâm ve Bâbürrahme'ye Osmanlı tuğra ve kitâbelerinin üstünden sıvri kemerli birer taçkapı, aralarına çifte sütunlar üzerinde beş yüksek kemer yapıldı. Mescidin kible tarafındaki revaklırlar dışında kalan kısmı yıkılıp yenilendi. Mescidin içerisinde birbirine kemerle bağlanan 232 direğin üzeri 12,55 m. yüksekliği olan kare planlı ahşap bir tavanla kapatıldı. 1973'te mescidin batı tarafında namaz kılmak için 35.000 m²-lik gölgelik bir alan oluşturuldu. Bir süre sonra buna 43.000 m²'lik bir ilâve daha yapıldı.

Mescid-i Nebevî'nin tarihinde en büyük genişletme ve imar faaliyeti 1984-1994 yılları arasında gerçekleştirildi. Mevcut yapıyı doğu, batı ve kuzeyden kuşatan 82.000 m²'lik bu ilâveye, mescidin alanı 98.326 m²'ye ulaştı. Mescidin damında namaz kılınabilecek 67.000 m²'lik kısmı birlikte toplam alan 165.326 m² oldu. Mescidi kuşatan, mermerle döşeli avlu 235.000 m² olup bununla birlikte Mescid-i Nebevî aynı anda 650.000 kişinin ibadet edebileceği 400.000 m²'lik bir alana ulaştı. Minarelerin sayısı ona çıkarıldı ve mescidin bodrum kısmı garaj olarak ta-

Mescid-i Nebevî'nin içinden bir görünüş

sarlandı. Yeni genişletmede doksan beş kareye bölünen alan önceki yapıyı güney hariç üç yönden çevrelemekte, kare alanlar kuzyeden güneye doğru sağ sol ve arkada birer olmak üzere on beş sıra, doğudan batıya doğru ise arkadaki üç, diğerleri sekizer sıra oluşturmaktadır. Bu alanların yirmi yedisi sabit raylar üzerinde hareket edip hava şartlarına göre açılıp kapanabilen kubbeli çatılar olarak planlanmıştır. Bunlardan her biri 18×18 m. ebadında olup 324 m^2 lik bir alanı kaplamaktadır. Yerden yükseklikleri 16,65 m., yarıçapları 7,35 m. olan kubbeler henesi ve arabesk ahşap kabartma üzerine altınla tezini edilmiştir. Son genişletmede eski haliyle bırakılan ve çok sayıda kubbeyi taşıyan sütunlardan Ravza-i Mutahara bölümünde yer alanların teziniyatı diğerlerinden farklıdır. Sütun başlıklarını hurma yapraklarıyla süslenmiş olup yapraklar köşelerde kıvrılarak iyonik bir karakter kazanmıştır. Ancak bu bölümdeki bütün başlıklar aynı stilde değildir.

Mescid-i Nebevi'nin Bölümleri. Hücre-i Saâdet. Resûl-i Ekrem'in Hz. Âîşe'nin odasına defnedilmesinden sonra burası hücre-i saâdet adıyla anılmaya başlanmıştır. Hz. Ömer ve Hz. Osman, Mescid-i Nebevi'yi genişletirken hücre-i saâdeti ve diğer odaları olduğu gibi bırakmışlardır. Hücre-i saâdetin dışındaki diğer odalar Velîd zamanındaki genişletmede mescide dahil edilmiştir. Mescid-i Nebevi ile ilgili bütün onarm faaliyetlerinde hücre-i saâdet öncelik verilmiş, burası, Hz. Peygamber'in minberinin bulunduğu yerle bütünleşerek mescidin en önemli bölümü haline gelmiştir (bk. HÜCRE-i SAÂDET; RAVZA-i MUTAHARA).

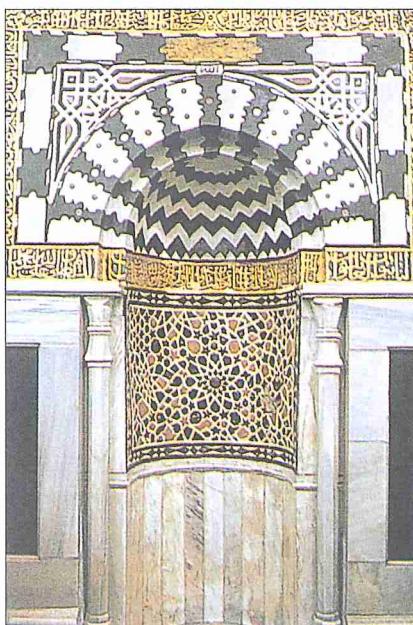
Minber. Resûl-i Ekrem'in Mescid-i Nebevi'de cemaate hitap ederken dayanması için hurma ağacından bir kütük konulmuş, cemaatin Hz. Peygamber'in yüzünü görememesi ve sesini işitememesi üzerine 7 (628) veya 8. (629) yılda ığın ağacından 50 cm. eninde 1,25 m. uzunlukta, 1 m. yükseklikte, arkasında üç sütunu bulunan üç basamaklı ilk minber yapılmıştır. İlk halifeler Resûl-i Ekrem'e saygılarından dolayı üçüncü basamağı kullanmamışlardır ve bu basamak bir tahta parçasıyla kapatılmıştı (İbn Abdürabbih, VII, 289; İbn Cübeyr, s. 146). Resûlullah'ın minberin yapılmasından önce da yandığı hurma kütüğü İslâm'ın ilk yıllarından itibaren Übey b. Kâ'b tarafından muhafaza edilmiştir (İbn Mâce, "İkâmetü's-şâlat", 199). Öte yandan Hz. Peygamber'e dair şiirlerini okuması için Hassân

b. Sâbit'e Mescid-i Nebevi'de bir minber tâhsis ettiği kaydedilmektedir. Hz. Osman zamanında Resûl-i Ekrem'in minberinin üzerine bir kubbe yapılarak kumâşla örtülmüş ve basamakları abanoz ağacıyla kaplanmıştır. Muâviye b. Ebû Süfîyân devrinde minibere altı basamak ilâve edilmiştir. Bu ilk minber 654 (1256) yılındaki bir yangında yanıkça yerine Yemen Hükümdarı el-Melikü'l-Muzaffer Şemseddin tarafından gönderilen minber konulmuş (656/1258), ardından bu minber Memlük Sultanı I. Baybars tarafından yenilenmiştir (666/1268). Memlük Sultanı Berkuk'un 797'de (1395) gönderdiği minberi 820'de (1417) Memlük Sultanı Şeyh el-Mahmûdî değiştirmiştir. Bu minber 886'daki (1481) Mescid-i Nebevi yanlığında hasar görerek kullanılamaz duruma gelince Medineler tuğla ve alçıdan yeni bir minber yaptırmış, bu minber, Kayıtbay tarafından 888'de (1483) gönderilen mermer minberin Mescid-i Nebevi'ye konulmasına kadar kullanılmıştır. Kayıtbay'ın minberi daha sonra Mescid-i Kubâ'ya taşınarak yerine III. Murad'ın yolladığı mermer minber konulmuştur (998/1590). Osmanlı selâtin camilerinde benzerleri görülen, üzerinde zarif altın teziniyatlı kubbenin yer aldığı, yaklaşık 7 m. yüksekliğindedeki bu minber süsleme ve teziniyat bakımından bir şaheser olup ha-

len Hz. Peygamber'in mihrabının sağında ve minberinin yerinde durmaktadır.

Mihrap. Başlangıçta Mescid-i Nebevi'nin bir mihrabı yoktu. Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yer belli idi. Ömer b. Abdülazîz, Mescid-i Nebevi'yi imar ederken ön duvara oyulmuş niş tarzında bir mihrap ilâve etmiş, bu mihrap daha sonra Resûl-i Ekrem'in mihrabı olarak tanınmıştır. Velîd b. Abdülmelik ve Mehdi-Bilâh dönemlerinde yapılan düzenlemelerde mihraba giden revakın teziniyatına özel bir önem verilmiş, çok dengeli çizgiler taşıyan, sağında imamın girmesi için bir kapı bulunan mihrabın üstü altın teziniyatlı bir kubbe ile örtülmüştür (İbn Abdürabbih, VII, 288-289). Memlük Sultanı Kayıtbay'ın, 888'de (1483) siyah-beyaz ve renkli mermerden yeniletip madalyon ve şerit halinde celî sülüs yazilar ve geometrik motiflerle süslettiği mihrap yüzüllar boyunca kullanılmış, 1984'te ise tamamen yenilenmiştir. Mescid-i Nebevi'de Resûl-i Ekrem'in mihrabından başka mihraplar da vardır. Hz. Osman, mescide zemini yükseltilerek çevresi kuşatılan ve "mâksûre" adı verilen bir yer yaptırmış ve burada namaz kılmayı âdet edinmiştir. Ömer b. Abdülazîz, Mescid-i Nebevi'yi imar ederken bu maksûrenin yerine niş tarzında bir mihrap yaptırmıştır. Mescid-i Nebevi'ye konulmasına kadar kullanılmıştır. Mâksûrenin kuzeyinde Hz. Peygamber'in gece namazı kıldığı yerdeki "mîhrâbü't-tehcîcûd" olarak tanınan mihrap Kayıtbay ve Abdülmecid devirlerinde yenilenmiştir. Mushaf konulan ahşap dolabı dışında bugün de mevcut olan bu mihrabın üzerinde altın süslemler ve tehcîcûd ayetleri yazılmıştır. Mîhrâbü't-tehcîcûdün önünde ve hücre-i saâdetin arkasında maksûre içinde Resûl-i Ekrem'in mihrabına benzer şekilde teziniyat edilmiş olan Hz. Fâtîma'nın mihrabı bulunuyordu. Mescid-i Nebevi'de farklı mezhepler için ayrı ayrı mihraplar konulmuştur. Bunların en meşhuru, Memlük Sultanı el-Melikü'l-Eşref İnal'ın 861'de (1457) koydurduğu Hanefî mihrabıdır (Sehâvî, II, 267). 938'de (1531-32) Kanûnî Sultan Süleyman tarafından beyaz ve siyah mermerden yaptırılarak teziniyat edilen ve üslûbu Kayıtbay mihrabına benzeyen bu mihrap Süleymaniye adıyla meşhur olmuştur. Memlük ve Osmanlı dönemlerindeki mihrapların kademeli girift kemerinde ve köşelerindeki mermer kaplamalarda ince bir işçilik göze çarpmakta, üzerinde kibleyle ilgili ayetler yer almaktadır.

Mescid-i Nebevi'nin mihrabı

Mahfil. Mescid-i Nebevi'ye ilk mahfilî (maksûre) Hz. Ömer'in namaz kıldırrken şehid edilmesini dikkate alan Hz. Osman yaptırmıştır. Mescid-i Nebevi'de Resûl-i Ekrem'in minberinin kuzeyinde Bilâl-i Habeşî'nin müezzinlik yaptığı yerde bulunan müezzin mahfilî "makberiyye" adıyla meşhur olmuştur. İlk zamanlarda basit ve sade yapıda ahşap olan mahfil, Kaytibay tarafından kare planlı ince ve zarif dört direkten bir kaide üzerine tamamı mermerden yapılmıştır (a.g.e., I, 60). Ardından bazı tamir ve tâdîlâtta geçirilen müezzin mahfilinin en son tamiratı 1983'te gerçekleştirılmıştır.

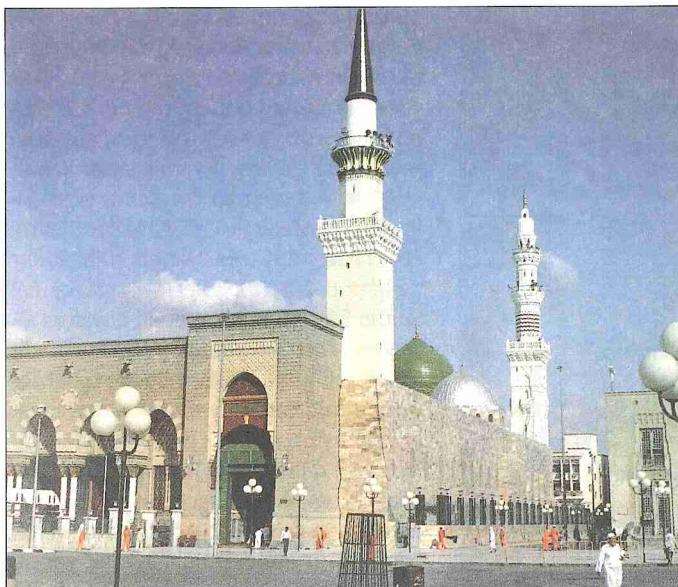
Minare. Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevi'nin kible tarafında, Bilâl-i Habeşî'nin ezan okumak için üzerine iplerle tırmanarak çıktıgı "üstüvâne" denilen bir yer bulunmaktaydı (İbn İshak el-Harbî, s. 368; Abdülhay el-Kettânî, I, 161-162). Minarenin ilk şekli olarak düşünülebilecek silindir biçimindeki bu yerin dışında ezan okumak için mescidin çevresindeki bazı yüksek yerler de kullanılıyordu. Ömer b. Abdülazîz, Mescid-i Nebevi'yi genişletirken dört köşesine 8 × 8 zirâ ebadındaki bir kaideye oturan yaklaşık 26 m. yükseklikte dört minare yaptırmış, 97'de (716) Süleyman b. Abdülmelik, güneybatı köşesindeki minareyi şerefesinin mesken mahremiyetine zarar verdiği gerekçesiyle yıktırmıştır (İbn İshak el-Harbî, s. 368; Semhûdî, II, 526). Mescid-i Nebevi'nin bundan sonra yüzyıllar boyunca üç minareli olarak kaldığı, Medine'yi ziyaret eden İbn Cübeyr ve Evliya Çelebi'nin kayıtlarından anlaşılmaktadır (er-Rîhle, s. 148; Seyahatnâme, IX, 616-617). Muhammed b. Kalan-

vun'un 706'da (1306-1307) inşa ettirdiği Bâbüsselâm minaresi IV. Mehmed tarafından yenilenmiştir. 13 Ramazan 886'da (5 Kasım 1481) mescidin güneydoğu köşesindeki minarenin bir kısmının yıldırım sebebiyle yıkılmasının ardından mescid imar edilirken bütün minareler tekrar yapılmıştır. Bu minarelerden bugün hâlâ ayakta duran ve Memlük sanatının en önemli örneklerinden biri olan güneydoğu köşesindeki minare dört bölümden oluşur. Başmüezzin burada ezan okuduğu için Reîsiyye adı verilen bu minarenin kare şeklindeki alt gövdesi üstte mukarnasalarla genişleyip ilk şerefeye ulaşır. Gövdenin orta kısmında dört yana açılan kapılarla mukarnasalar üzerine oturan, mahfil veya balkon tarzında dört küçük şerefe vardır. Dışarıdan gittikçe derinleşen bir niş gibi görünen mahfil kapılarının yukarısında üçgen şeklinde birer kemer yer alır. Osmanlı döneminde 947'de (1540) mescidin kuzeydoğusundaki minare yıkılarak yerine 4,65 × 4,65 metrelik kaiide üzerinde yaklaşık 70 m. yükseklikte, Kanûnî Sultan Süleyman'a nisbetle Süleymaniye olarak adlandırılan üç şerefeli bir minare inşa edilmiştir. Abdülmecid'in imarı sırasında kuzeybatıda Mecdîye, güneybatıda Bâbüsselâm, batıda ise Bâbürrahme diye anılan minareler yapılmıştır. Mescidin Reîsiyye dışındaki minareleri tamamen Osmanlı tarzını yansımaktaydı. İlk Suûdî genişletmesinde Mecdîye ve Süleymaniye yerine kare kaiidelî, 72 m. yükseklikte iki yeni minare inşa edilmiştir. Mescid-i Nebevi'nin 1994'te tamamlanan son imarında minare sayısına ona çıkarılmıştır. Yeni eklenen altı minare 104

m. yükseklikte olup dörder şerefelidir. 5,5 × 5,5 m. ebadındaki bir zemine oturan minarelerde alt kısım kare, ortası sekizgen, üst kısım silindirik gövdelerdir.

Avlu. Emevi Halifesî Veliî b. Abdülmelik dönemindeki planlamada Mescid-i Nebevi'nin ortasında kum ve çakıl dökülmüş, iki tarafına hurma ağaçlarının dikildiği, daha sonra "kumluk" adıyla meşhur olan üzeri açık bir avlu bulunuyordu. Ebû Cafer el-Mansûr sıcak havalardaavlunun örtülerle gölgelendirilmesini istemiş ve ahşap direklere gerilen iplerin üzerine konulan örtülerle gölgelenme sağlanmıştı (İbn Battûta, I, 133). 439'da (1047-48) Medine'yi ziyaret eden Nâsîr-i Hüsrev, Mescid-i Nebevi'nin üstü açık kısımlarının üzerrinin kuşların girmemesi için ağa örülümuş olduğunu kaydederek (Sefernâme, s. 111). Mescidin sahanlığının ortasındaki araç ve gereçlerin saklandığı yere "kubbetü'z-zeyt" denilir (İbn Cübeyr, s. 147). Burası Abdülmecid'in imarında ortasında havuzun yer aldığı, farklı ihtiyaçlar için bölümlerin bulunduğu iki farklı kısım şeklinde tasarlanmıştır.

Kapılar. Mescid-i Nebevi'nin ilk inşasında batı tarafında Bâbürrahme (Bâbüâtîke), doğu tarafında Bâbücibrîl (Bâbüosman) ve güney tarafında Bâbûlcenûbî adlarıyla üç kapısı bulunuyordu. Kiblenin değişmesinden sonra güneydeki kapı kapılarak kuzey duvarında bir kapı açılmıştır. Hz. Ömer zamanında kapı sayısı altıya çıkarılmıştır. Mescid-i Nebevi'nin kapıları, genişletmeler sırasında daha ileriye alınmaları dışında Mehdî zamanındaki imara kadar herhangi bir değişikliğe uğramamıştır. Bu dönemde doğu ve batı duvarlarında sekizer, güney ve kuzey duvarlarında dörder olmak üzere kapı sayısı yirmi dört olmuştur. Bu sayı on sekiz, on dokuz veya yirmi olarak kaydedilmektedir (İbn İshak el-Harbî, s. 384; İbn Abdürabbih, VII, 290; İbn Cübeyr, s. 148; Semhûdî, II, 686-687). Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Bâbürrahme yenilenmiş, kapının sağ ve sol tarafına Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olarak gönderildiğini belirten âyetten sonra Kanûnî'den Osman Bey'e kadar bütün Osmanlı padişahlarının adı yazılmıştır. Abdülmecid zamanında bu kapılardan, ilk dönemden kalan batı duvarının kible duvarına bitiştiği yerdeki Bâbüsselâm, batı tarafındaki Bâbürrahme, kuzey duvarındaki Abdülmecid'e nisbetle Bâbûlmecîdî, doğu tarafındaki Bâbûnnîsâ ve Bâbücibrîl yenilenmiş, diğerleri kapatılmıştır. Resûl-i Ekrem, hastalığı sırasında Hz. Ebû Bekir'in kapısı

Son genişletilme çalışmalarından evvel
Mescid-i
Nebevi'nin
kible tarafından
bir görünüş

dışında mescidin avlusuna açılan bütün kapıların kapatılmasını istediğiinden (Buhârî, "Şalât", 80, "Menâķibü'l-enşâr", 45) bu kapı genişletmelerde korunmuş ve mescid dışına yer altından bir geçit konulmuştur (İbn Cübeyr, s. 147). Geçidin çıkışı Kayıtbay Medresesi'nin inşası esnasında kapatılmış, geçit ise çeşitli eşyaların konulduğu küçük depolar haline getirilmiştir. İlk Suûdî genişletmesinde kapıların sayısı ona çıkarılmıştır. Günümüzde Mescid-i Nebevî'nin kırk bir ana giriş ve çıkış noktası bulunmaktadır.

Diger Özellikleri. Mescid-i Nebevî'nin çeşitli yerlerine erken dönemden itibaren su getirilmiştir. II. (VIII.) yüzyılda mescidin iç ve dış bölümlerinde abdest almak ve su içmek için on dokuz adet su mahalli bulunduğu rivayet edilmektedir (İbn Şebibe, I, 259; Semhûdî, III, 678). Ömer b. Abdülazîz zamanından başlayarak kurşun borular kullanılmıştır (İbn İshak el-Harbî, s. 385). 726'da (1326) Medine'yi ziyaret eden İbn Battûta hücre-i saâdetin kuzeýinde mermer bir havuz bulduğunu, Bâbüsselâm'ın yanındaki Aynüzzerkâ kaynağından gelen çeşmeye bir merdivenle inildiğini kaydeder (*er-Rihle*, I, 134). Memlük Sultanı Kalavun çeşmenin yanına bir şadırvan inşa etti, bu şadırvan 1837'de yenilenmiştir. Aynı yıl Bâbürrahme civarında I. Ahmed tarafından yaptırılan sebil ve fiskiye de onarılmıştır (M. Hezzâ' eş-Şehrî, *el-Mescidü'n-nebevî fi'l-aşri'l-Oş-*

mânî, s. 91). Abdülmecid devrinde (1839-1861) gerçekleştirilen imarda kuzeyde revaklılardan sonra kible duvarına paralel iki bölümden oluşan bir yapı tasarlanmıştır. Üstü kapalı olan doğu kısmı Mecidiye kapısının iki tarafında ikişer odadan oluşan bir mekteptir. Üstü açık batı kısmında bir iç avlu etrafında kandiller ve temizlik malzemeleri, hasır gibi eşyaların konulduğu oda ve mahzenler, ortasında ise tuvalet, banyo ve abdest alma yerleri bulunmaktadır.

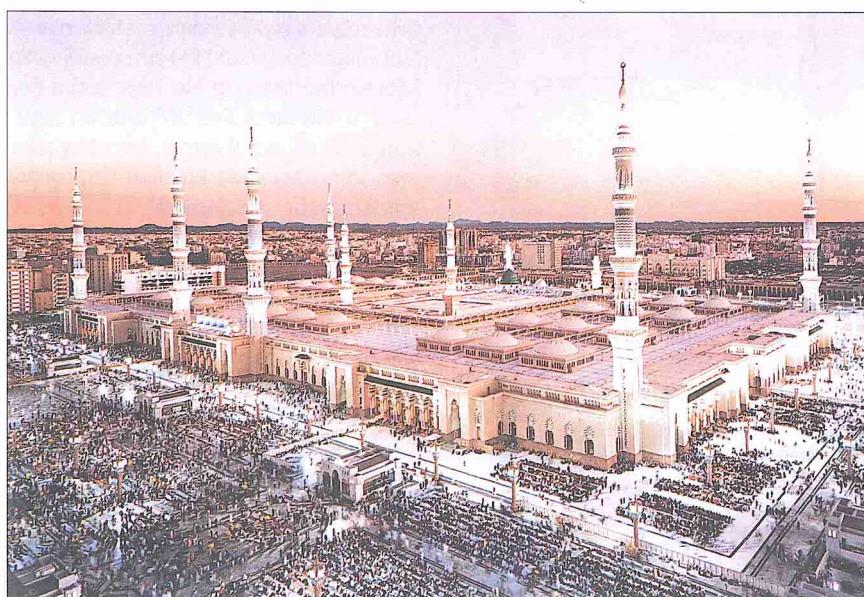
Mescid-i Nebevî ilk zamanlarda hurmâ dalları yakılarak aydınlatılıyordu. Ashap-tan Temîm ed-Dârî, Suriye'den Medine'ye gelirken beraberinde kandil ve yağını getirmiş, mescid bununla aydınlatılmaya başlamıştır. Temîm, Hz. Peygamber'in takdir ve dualarına nâil olmuş (Zehâbî, II, 448), ardından mescidin aydınlatılması görevini Temîm'in kölesi üstlenmiştir (İbn Abdülber, II, 683; İbn Hacer, II, 32). Hz. Ömer zamanında Mescid-i Nebevî'ye büyük kandiller asılmış ve buhurdanlıklar konulmuştur. Daha sonra kandil, fener, mum ve meşale gibi aydınlatma araçları kullanılmış, bunlar için özel tahsisat ayrılmıştır. Osmanlı döneminde kullanılamaz hale gelen altın ve gümüş buhurdanlık ve kandiller eritilip bunların yerine yenileri konulmuştur (BA, MD, nr. 73, s. 368). Mescid-i Nebevî'de ilk defa 1908 yılında elektrik kullanılmıştır (M. Lebîb el-Bete-nûnî, s. 327).

Mescidin tamamının ilk olarak ne zaman tefriş edildiği bilinmemekte, ancak konuya ilgili haberlerin Memlük devrinin sonlarına doğru arttığı görülmektedir. Osmanlılar zamanında Mescid-i Nebevî'nin tefrisine ayrı bir önem verilmiş, başlangıçta yaygın olan Hint seccadelerine Uşak, Gördes, Hereke gibi Anadolu'da dokunanları İlâve edilmiştir. Abdülmecid'in imarından sonra başlayan seccade gönderme işi 1901'de İstanbul'da dokunan yirmi yedi parça ile tamamlanmış, Osmanlı seccadeleri Melik Abdülazîz döneminde Mescid-i Nebevî seccadeleri tek tipe dönüştürülünceye kadar kullanılmıştır.

Emevî Halifesi Velîd b. Abdülmelik zamanında gerçekleştirilen imar faaliyetlerinin ardından Mescid-i Nebevî'ye ilk kitâbe konulmuş, Abbâsî Halifesi Mehdi-Billâh devrinde itibaren halife ve sultanların Mescid-i Nebevî'nin imariyla ilgili her türlü faaliyetlerinin bir kitâbe ile kayıt altına alınması bir gelenek olmuştur.

Dimî-İlmî, Sosyal ve Kültürel Hayattaki Yeri. Vahyin en çok geldiği mekânlardan biri olan Mescid-i Nebevî, Hz. Peygamber'in ibadet ve ziyaret maksadıyla yolculuk yapılmaya değer olduğunu belirttiği üç mescidden (diğerleri Mescid-i Harâm ve Mescid-i Aksâ) biridir (Buhârî, "Fażlû's-şalât fi mescidi Mekke ve'l-Medîne", 1, 6; Müslim, "Hac", 511-513). Resûlullah, Mescid-i Nebevî'de kılınan namazın Mescid-i Harâm hariç diğer yerlerde kılınan namazlardan bin kat daha faziletli olduğunu haber vererek (Buhârî, "Fażlû's-şalât fi mescidi Mekke ve'l-Medîne", 1; Müslim, "Hac", 505-510; İbn Mâce, "Meşâcid", 1; İkâmetü's-şalât", 195; Tirmîzî, "Şalât", 126, Nesâî, "Meşâcid", 4, 7) bu mescidde namaz kılmanın önemini belirtmiş, diğer bir hadisinde eviyle minberi arasındaki Ravza-i Mutahhara'nın cennet bahçelerinden bir bahçe olduğunu söylemiştir (Buhârî, "Fażlû's-şalât fi mescidi Mekke ve'l-Medîne", 5; Müslim, "Hac", 500-503). 22 × 15 m. ebadındaki bu bölümde İslâm'ın ilk döneminden hatırlalar taşıyan sütunlar yer almaktadır. Abdülmecid'in imarı esnasında bu sütunların üzerine adları ve Hz. Peygamber'in mescidle ilgili hadisleri yazılıp bunların diğer sütunlardan farklı olduğu vurgulanmıştır. Resûl-i Ekrem ramazanın son on gününde Mescid-i Nebevî'de itikâfa girerdi. Bu uygulamasını vefatına kadar sürdürmüştür (Buhârî, "İ'tikâf", 1). Medine'de Abbâsîler'e karşı isyan eden Tâlibîler zamanında Mescid-i Nebevî'de dört hafta

Mescid-i Nebevî'nin gece görünüşü

MESCİD-i NEBEVİ

üst üste cuma namazının kılınamaması çok hüzen verici bir durum olarak karşılanmıştır (Taberî, *Târîh*, X, 7).

Hz. Ömer zamanına kadar Mescid-i Nebevî'de teravih namazını cemaatle kılma âdeti yoktu. Halife Ömer teravih namazını kıldırmak için kadın ve erkeklerde iki ayrı imam tayin etmiş, Übey b. Kâ'b, Resûlullah'ın mihrabında erkeklerle, Süleyman b. Ebû Hasme mescidin kuzeydoğu köşesinde yapılan ve Butayha diye anılan revakta (rahbe) kadınlara imamlık yapmıştır. Fıkıh mezheplerinin ortaya çıkışından sonra mezhep mensupları, Mescid-i Nebevî'ye konulan mihraplarının arkasında ayrı ayrı namaz kılmaya başlamıştır. XVII. yüzyılda mescidde önce Şâfiî, ardından Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîler'in sırayla namaz kıldıkları, müezzinlerin mahfilde oturdukları yerden kalkmayıp bütün mezheplerin müezzinliklerini yaptıkları Evliyâ Çelebi'den öğrenilmektedir (*Seyahatnâme*, IX, 618).

Mescid-i Nebevî yapılışından itibaren Medine'nin en önemli ilim ve kültür merkezi olmuştur. Hz. Peygamber tarafından başlatılan eğitim ve öğretim faaliyetleri artarak devam etmiş ve mescid, bütün İslâm dünyasında özellikle dinî ilimlerde en önemli kültür merkezi olma özelliğini tarih boyunca sürdürmüştür. Mescidin

harımıyle avlu ve revaklarında ders halkaları kurulmuş, hac mevsimlerinde İslâm dünyasının her yanından gelen âlimler bu derslere katılmaya özen göstermiştir. Burada yapılan ilmî müzakere ve tartışmalar İslâmî ilimlerin oluşumuna önemli katkıda bulunmuştur. Mescid-i Nebevî'de ikamet eden Suffe ehlinin ise bu konuda ayrı bir yeri vardır (bk. SUFFE). Mescidin bakım ve onarımını yapmak, burada yürütülecek dinî hizmetlerle eğitim ve öğretim faaliyetlerinin masraflarını karşılamak için Emeviler döneminden itibaren çeşitli vakıflar tesis edilmiş, zamanla ortadan kalkan bazı vakıfların yerine de yenileri kurulmuştur.

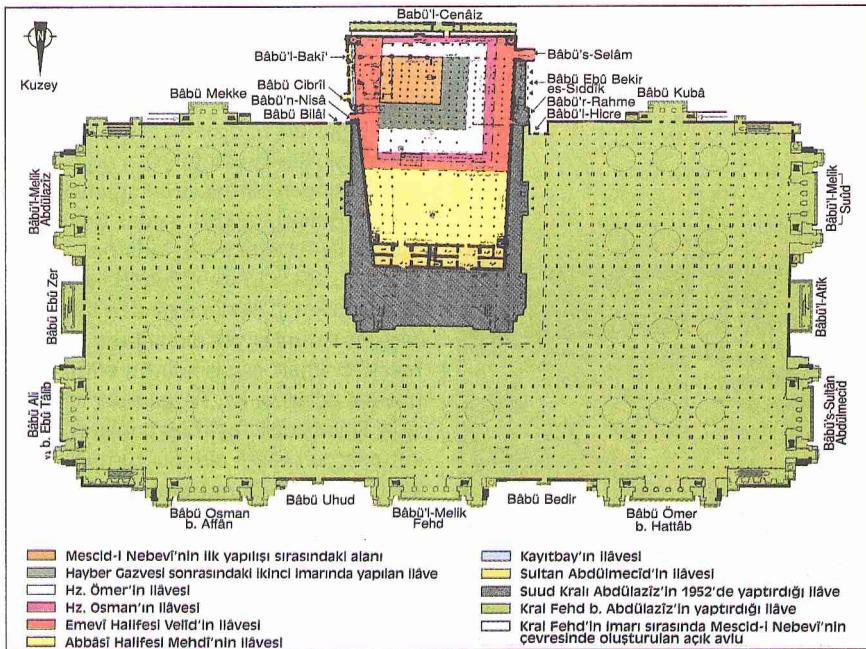
Medine'de bilinen en eski kütüphane Mescid-i Nebevî'nin kütüphanesidir. Hz. Osman zamanında çoğaltılan mushaflardan biri, Mescid-i Nebevî'de "Üstüvânetü'l-muhâcirîn" adlı sütunun yanında Abbâsî halifelerinden Nâsr- Lidînillâh devrinde yaptırılan küçük bir kürsünün üzerinde teşhir ediliyordu. Bunun dışında maksûrenin karşısında içerisinde mushaf ve kitapların yer aldığı iki büyük dolap vardı (İbn Cübeyr, s. 146-147). 985 (1577) tarihli bir kayıtta mescidin kütüphanesinde yer alan kitapların ciltlenmesi gerektiği belirtilmektedir (BA, MD, nr. 31, s. 369). 1309'da (1891-92) mescidde 1081

adet kitap ve mushaf bulunmaktadır (Hicaz Vilâyeti Salnâmesi, s. 306).

Mescid-i Nebevî'nin ilk imamı, hatip ve väizi olan Hz. Peygamber'den sonra bu görevler halifeler, hilâfet merkezinin Dişâş'a nakledilmesinden sonra valiler, ardından imam ve hatipler tarafından üstlenilmiştir. Mescid-i Nebevî'ye yapımdan itibaren başta müezzin olmak üzere çeşitli alanlarda görevliler tayin edilmiş, bunlara Hz. Osman zamanından itibaren maaş verilmeye başlanmıştır, Emeviler döneminde görevlilerin sayısı artırılmış, çalışma alanları çeşitlenmiştir. Ömer b. Abdülazîz Medine valisi olunca mescidin güvenliğini sağlayan ve özellikle cenzelerin mescide getirilip götürülmesine nezaret eden bekçiler tayin etmiştir (Semhûdî, II, 531). İlk zamanlarda Medine valileri veya özel görevliler vasıtasyyla takip edilen teknik ve mimari işler için Memlûk ve Osmanlı devirlerinde dâimî statüde bina eminleri vazifelendirilmiştir. Osmanlı döneminde Mescid-i Nebevî'nin bütün masraf ve giderleri bu maksatla kuran ayrı bir hazineden karşılanmıştır. 997'de (1589) gerçekleştirilen faaliyetlerde mimara günde 30 para ücretle aylık 10 irdeb buğday, vasıfsız işçiye günde 12 para ücretle aylık 5 irdeb buğday takdir edilmiştir (BA, MD, nr. 64, s. 45).

İslâmiyet'in ilk yıllarda Mescid-i Nebevî bütün resmi faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir mekândı. Hz. Peygamber'in devlet başkanı olması dolayısıyla siyasetin, muallimlik vasfı sebebiyle eğitimin, ordu kumandanı olarak askerî teşkilâtın, kadılık vasfıyla adalet teşkilâtının merkezi durumundaydı. Ayrıca Suffe başta olmak üzere bazı kişiler için barınma yeri, misafirhane ve sosyal yardım mahalli olarak kullanılıyordu. Resûl-i Ekrem, çeşitli Arap kabilelerine mensup elçi heyetlerini burada "Üstüvânetü'l-vüfûd" denilen sütunun önünde kabul etmiş, bazı heyetler mescidin içerisinde kurulan çadırarda ağırlanmıştır (Abdürrâzzâk es-San'ânî, I, 414). Hz. Peygamber zamanında Mescid-i Nebevî'de Eslem kabileinden Rufeyde el-Ensâriyye adındaki kadın için bir çadır kuruılmış, Rufeyde burada yaralı ve hastaları tedavi etmiştir. Aynı dönemde bazı suçuların cezalarını çekmeleri için Mescid-i Nebevî'nin direğine bağlandıkları rivayet edilmektedir (Buâhârî, "Şâlât", 76). Resûlullah ve dört halife devrinde mescidin sosyal ve hukuki problemlerin çözümü için kullanıldığı ve hâkimlerin oturdukları revaka "kazâ revakı" denildiği kaydedilmektedir (Abdülhay el-Kettânî, II, 30-31).

Mescid-i Nebevî'de başlangıçtan bugüne kadar gerçekleştirilen genişletme çalışmalarını gösteren plan

Hz. Peygamber gerekli gördüğü zamanlarda münâdîler çıkarmak suretiyle halkın mescide toplardı (Abdürrâzzâk es-Sanâ'înî, I, 532-533; Müsned, V, 299-300). Mescid-i Nebevî'de "meşrebe, hizâne" adaları verilen oda beytûlmâl görevi yapmaktadır.

Mescid-i Nebevî, inşasından itibaren Mekke'deki Mescid-i Harâm gibi şehrin gündelik hayatının merkezini oluşturmuştur; çevresindeki çarşılardan ticârî hayatın merkeziydi. Halkın toplantı ve buluşma yeri olan avlusunda ikindi namazının arkasından başlayan hareketlilik yatsı namazının sonuna kadar devam ederdi. Belâzürî'nin nakline göre mescidde genellikle muhacirlerin oturduğu, halifenin ülkenin çeşitliler yerlerinde olup bitenler hakkında bilgi verdiği ve istişarede bulunduğu bir bölüm vardı (*Fütûh*, s. 382). İlk dönemlerde mescidin arka tarafında kadın ve erkekler ait birer sofa bulunuyordu. O devrin şartları içerisinde insanların serbest zamanlarını geçirdikleri bir sohbet yeri olan bu alanda beytûlmâl teşekkül etmeden önce Medine'ye gelen mallar muhafaza ediliyordu (Ebû Yûsuf, s. 50). Hz. Ömer, mescidin doğu tarafındaki avlusunun arka (kuzey) kısmında Butayha adı verilen bir mekân yaptrarak burasını sohbet etmek, yüksek sesle konuşmak veya şiir okumak isteyenlere tahsis etmiştir.

Dinî ve ilmî fonksiyonu yanında Mescid-i Nebevî siyasi hayatı da önemli bir rol oynamıştır. Mescidin minberi sadece hutbe okumak için değil halka yapılacak konuşmalar, halifelere biat gibi mera simler için de kullanılmıştır. Medine'nin dinî merkez olma özelliğini ortadan kaldırmayı düşünen Muâviye b. Ebû Süfîyân,

50 (670) yılında Medine Valisi Mervân'dan mescidin minberini sökerek Hz. Peygamber'in asâsiyla birlikte Dîmaşk'a göndermesini istemiştir (Taberî, *Târih*, V, 238; İbn Kesîr, VIII, 46; İbnü'l-Ziyâ el-Mekkî, s. 275). Muâviye, kutsal emanetleri elinde toplayarak istikbale yönelik siyasi beklenilerinin gerçekleşmesini kolaylaştırmayı ve kendisine muhalif olan Medineli'ler'i siyasetin dışına itmeyi hedefliyordu. Minberi sökmek için harekete geçen Mervân, Medineli müslümanların tepkisi ve o sırada güneş tutulması üzerine bundan vazgeçmiş, minibere altı basamak daha ilâve edilmesini emretmiştir (Taberî, *Târih*, V, 239; İbnü'l-Ziyâ el-Mekkî, s. 275; Semhûdî, II, 399-400). Muâviye'den sonra da bazı Emevî halifeleri Mescid-i Nebevî'nin minberini başşehir Dîmaşk'a nakletmeyi düşünmüştürler, ancak bunu gerçekleştirecek uygun bir ortam bulamamışlardır.

Emevî Halifesî Abdülmelik zamanından itibaren başşehirden gönderilen Kâbe örtüsünün Mescid-i Nebevî'de halka gösterildikten sonra Mekke'ye gönderilmesi âdet olmuştur (Küçükâsci, s. 65). Abbâsîler'in sonlarına doğru halifeler, Haremeyn siyaseti açısından Mescid-i Nebevî'de bazı tâdîlât yapmaya önem verdiler. I. Baybars 658-663 (1260-1265) yılları arasında, her yıl Mescid-i Nebevî'nin yarı kalan imarını tamamlamak için Medine'ye gönderilecek malzeme ve aletleri Kahire'de halka teşhir edip ustası ve işçilerle birlikte buraya gönderirdi (İbn Kesîr, XIII, 251). Bu uygulama Osmanlı hâkimiyeti zamanında da devam etmiş, Hicaz'da kutsal yerlere konulacak olan malzemeler ve armağanlar İstanbul'da teşhir edildikten sonra bölgeye gönderilmişdir.

Mescid-i Nebevî, Hz. Peygamber'den Abbâsîler'in sonuna kadar Mekke veya Haremeyn valisi yahut onlar tarafından görevlendirilen Medine kadısı veya muhtesibleri tarafından yönetilmiş, Eyyûbîler döneminden itibaren Mescid-i Nebevî'de görevlendirilen hâdimlerin başkanı olan şeyhülharem bunlara ilâve edilmişdir. Osmanlı devrinde Mescid-i Nebevî ile ilgili işlere vali adına onun görevlendirdiği nâibü'l-Harem bakmaya başlamıştır. Padişahların Medine'deki temsilcisi şeyhülharem de Mescid-i Nebevî'nin yönetiminde söz sahibiydi. Tanzimat'ın ardından Mescid-i Nebevî'nin yönetimi Harem-i şerif müdürü vasıtasyla yürütülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

- el-Muwaṭṭa'*, "Cum'a", 2, "Kaşrû's-şalât", 14, 24, "Vukûtû's-şalât", 2; Abdürrâzzâk es-Sanâ'înî, *el-Muṣannef* (nşr. Habîbürrâhman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, I, 414, 532-533; III, 153, 182-183, 215; IV, 248-249; V, 396-397; IX, 267; Müsned, I, 70, 184, 249; II, 29, 53, 68, 101; III, 91, 155, 323; V, 116, 299-300, 330, 335; Dârimî, "Mukaddime", 6, "Şalât", 202, "Siyer", 12; Buhârî, "Şalât", 48, 62-65, 68, 70-72, 75-77, 80, "Cum'a", 26, "Fażlû's-şalât" fi mescidi Mekke ve'l-Medîne", 1, 5-6, "Hac", 210, 415, "Savm", 72-73, 76, 84, 88, "İftikâf", 1, "Büyû'", 32, "Şehâdât", 15, "Veşâyâ", 27, 30, "Menâkıbü'l-enşâr", 45; Müslüm, "Mesâcid", 533, 544, "Şiyâm", 213, 215-216, "Hac", 415, 500-514; İbn Mâce, "Mesâcid", 1, "İkâmetü's-şalât", 195-196, 199; Ebû Dâvûd, "Salât", 11, 13, 15, 221-223, "Menâsîk", 94-95; Tirmîzî, "Salât", 125-126, "Menâkib", 19; Nesâî, "Mesâcid", 4, 7, "Cihâd", 44; Dârekutnî, *es-Sünen* (nşr. Abdullâh Hâsim Yemânî el-Medenî), Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), IV, 195; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1346-52, II, 444; III, 195; VI, 127, 167-168; BA, MD, nr. 31, s. 369; nr. 64, s. 45; nr. 73, s. 368; BA, İrade-Dahiliye, nr. 219/12892; BA, Meclis-i Vükelâ, nr. 159/13; BA, HH, nr. 27432; BA, A.MKT.UM, nr. 406/5; nr. 545/37; BA, *Evkaf Defterleri*, nr. 1-1/11189-90, 12341, 15189; Ebû Yûsuf, *Kitâbû'l-Harâc* (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb), Kahire 1396, s. 50; İbn Hisâm, *es-Sîre* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî), Kahire 1987, II, 83, 138, 142; IV, 314-315; İbn Sa'd, *et-Tabâkât* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1410/1990, I, 183-186; III, 213-215, 277, 399, 457, 459; IV, 15-16, 109; V, 19, 339; VIII, 133; İbn Şebbe, *Târihu'l-Medîneti'l-münevveri*, I, 34, 138, 183, 259; III, 958-962; IV, 1294-1295; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 2, 4-8, 382; a.mlf., *Ensâb* (Zekkâr), I, 314; II, 118; III, 297-299; VI, 150; VIII, 71-72; X, 322-323; XI, 257; İbn İshâk el-Harbi, *el-Menâsîk ve emâkinü turuki'l-hac ve me'âlimü'l-Cezîre* (nşr. Hamed el-Câsîr), Riyad 1401/1981, s. 272-273, 359-397; Taberî, *Câmi'u'l-bevân*, VI, 437; XI, 26-28; XVIII, 121; a.mlf., *Târih* (Ebû'l-Fazl), II, 396-397; III, 22, 160, 457, 590; IV, 267; V, 238-240; VI, 427-428, 435-437, 456, 476; X, 7; İbn Rûste, *el-A'lâkû'n-nefise*, s. 64-75; İbn Abdürabbîh, *el-Ikdû'l-ferîd* (nşr. Abdülmecîd et-Terhîni), Beyrut 1407/1987, II, 17; VII, 288-290; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Musul - Kahire 1404/1983,

Mescid-i
Nebevî'nin
avlusundaki
çadır örtüler

I, 196; II, 143, 144; V, 133; VI, 207; İbn Abdülber, *el-İstī'âb*, II, 683; Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme* (trc. Yahyâ el-Haşşâb), Beirut 1983, s. 110-111; İbn Cübeyr, *er-Rihle*, Beirut, ts. (Dârî'ş-şarkî'l-Arabi), s. 144-148; İbnü'l-Esrîr, *el-Kâmil*, II, 226, 489; XII, 107; İbnü'n-Necâtîr el-Bağdâdî, ed-Dürretü's-semîne fî târîhi'l-Medîne (nşr. M. Zeynûnî M. Azeb), Kahire 1416/1995, s. 146 vd., 175-177; Nevevî, *Şerhu Müslîm*, IX, 163-164; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, II, 448, 605; III, 275; İbn Battûta, *er-Rihle* (nşr. Ali el-Muntasir el-Kettânî), Beirut 1405/1985, I, 133-140; İbn Kesîr, *el-Bîdâye*, III, 213-214, 218; VIII, 45-46; IX, 80; XII, 102, 201; XIII, 251; Zerkeşî, *l'lâmü's-sâcid bi-ahkâmi'l-mesâcid* (nşr. Eymen Sâlih Şa'bân), Beyrut 1416/1995, s. 153-156, 170-171, 179-180, 185-186; Fîrûzâbâdî, *el-Meğânimü'l-müttâbe fî me'âlimi Tâbe* (nşr. Hamed el-Câsîr), Riyad 1389/1969, s. 57; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 32; İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, *Târîhu Mekkete'l-müşerrefe ve'l-Mescidi'l-Hârâm ve'l-Medîneti's-şerîfe ve'l-kabri's-şerîf* (nşr. Alâ'îbrâhim el-Ezherî - Yemen Nasr el-Ezherî), Beirut 1418/1997, s. 274-275; *Tecrid Tercemesi*, I, 375, 393; III, 74; Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târîhi'l-Medîneti's-şerîfe*, Medine 1979, I, 45, 60; II, 267; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Muştâfâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beirut 1374/1955, I, 88, 94, 322, 333-336, 338, 340, 341; II, 399-403, 497-510, 526, 531, 540, 686-687; III, 678; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 614-640; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, II, 16-17, 48-49, 68-69, 388 vd., 416 vd., 494 vd., ayrıca bk. tür.yer.; *Hicaz Vilâyeti Salnâmesi* (1309), s. 306; M. Lebîb el-Bettenûnî, *er-Rihletü'l-Hicâziyye*, Kahire, ts. (Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye), s. 327; İbrâhim Rîfat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, Kahire, ts., I, 448-480; K. A. C. Creswell, *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Mitcham 1958, s. 43-44; Selâhaddin el-Mûneccid, *Dirâsât fî târîhi'l-hâtî'l-Ârabî'l-münzûbîdâyetî ilâ nîhâyetî'l-âşîrî'l-Ümeyî*, Beirut 1972, s. 46, 82; Doğan Kuban, *Muslim Religious Architecture*, Leiden 1974, s. 2 vd.; Şevket Rado, *Tûrk Hattatları*, İstanbul, ts. (Yayın Matbaacılık), s. 218; Sâlih Lemî Mustafa, *el-Medînetü'l-münevvera tetâvürvüre'l-umrânî ve tûrâşühe'l-mi'mârî*, Beirut 1981, tür.yer.; Suâd Mâhiî, *Mesâcid fi's-sîreti'n-nebeviyye*, Mısır 1987, s. 63-113; M. Hezzâ' es-Şehrî, *el-Mescidü'n-nebevi fî'l-âşîrî'l-Öşmâni* (doktora tezi, 1407/1987). Câmiâtü Ümmî'l-kurâ külliyyetü's-şerîa ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, s. 91, 101, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *İmâretü'l-Mescidi'n-nebevi münzû inşâ'ihi hâtâ nîhâyetî'l-âşîrî'l-Memlüki*, Kahire 2001, tür.yer.; Oleg Grabar, *İslam Sanatının Oluşumu* (trc. Nûran Yavuz), İstanbul 1988, s. 93, 107, 109-110, 116-119, 133; M. Seyyid el-Vekîl, *el-Mescidü'n-nebevi 'abre'l-târih*, Cidde 1409/1988; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), I, 148-151, 161-162; II, 29-31; Nâcî M. Hasan Abdulkâdir el-Ensârî, *İmâre ve tevsi'atü'l-Mescidi'n-nebeviyyî's-şerîf 'abre'l-târih*, Medine 1416/1996; Yûsuf Ragdâ el-Âmîlî, *Me'âlimü Mekke ve'l-Medîne beyne'l-mâzî ve'l-hâzîr*, Beirut 1418/1997, s. 277 vd., 328, 329, 338; M. İlyâs Abdülgâni, *Târîhu'l-Mescidi'n-nebeviyyî's-şerîf*, Medine 1418/1997, s. 46, 152-154; a.mlf., *el-Mesâcidü'l-eserîyye fî'l-Medîneti'l-münevvera*, Medine 2003, s. 16 vd.; M. Mâcid Abbas Hulûsî, *İmâretü'l-mesâcid*, Kahire 1998, s. 66, 69-70, 71 vd.; Ahmed Recep M. Ali, *el-Mescidü'n-nebevi bi'l-Medîneti'l-münevvera* ve

rûsûmûhû fi'l-fenni'l-İslâmî, Kahire 1999, s. 19 vd., 72 vd.; Abdüllâatif b. Abdullah b. Dehîş, *'Imâretü'l-Mescidi'l-Hârâm ve'l-Mescidi'n-nebevi fî 'ahdi's-Su'ûdî*, Riyad 1419/1999, tür.yer.; Hâlid Muhammed Hâmid, *Me'âlimü'l-Mescidi'n-nebeviyyî's-şerîf*, Kahire 1423/2003, s. 9 vd., 19, 22 vd., 54 vd., 68 vd., 78, 82, 100 vd., 127 vd.; Mustafa S. Küçükâsci, *Cahiliye'den Emeviler'in Sonuna Kadar Haremeyn*, İstanbul 2003, s. 65, 217-236; İbrahim Ateş, "Mescid-i Nebevi'nin Yapıldığı Günden Bu Yana Geçirdiği Genişletme Girişimleri", *VD*, XXIV (1994), s. 5-50; Uğur Derman, "Abdullah Zühdi Efendi", *DâA*, I, 147.

NEBİ BOZKURT

MUSTAFA SABRÎ KÜÇÜKAŞÇI

MESCİD-i NEMİRE

(مَسْجِدُ نَمِرَةٍ)

Arafat'ta
vakfe öncesi
ögle ve ikindi namazlarının
cemedilerek kılndığı
büyük mescid.

Nemire, Arafat'ın batı tarafında küçük bir dağın adıdır. Vedâ hâcci sırasında Hz. Peygamber için burada kıldan bir çadır kurulmuştur. Yine burada Harem sınırının bittiği yerde Urene vadisinde düz bir alannda Resûl-i Ekrem Vedâ hutbesini okumuş ve ögle ile ikindi namazını cem-i takdimle kilarak vakfe mahalline geçmiştir (Müslîm, "Hac", 147). Resûlullah'ın namaz kılıp hutbe okuduğu bu mekânda sonradan bir mescid yapılmıştır. Mescid kaynaklarında daha çok Mescid-i Arafe ve Mescid-i

İbrâhim olarak geçer. Buraya vadinin adına izâfetle Mescid-i Urene, Arafat'a izâfetle Arafat Musallâsı da denilmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in çadırının kurulduğu tepeciğe nisbetle Mescid-i Nemire diye meşhur olmuştur. Mescidin Arafat dahilinde bulunduğu ve kible duvarının tam Urene vadisine sınır olduğuna dair bazı âlimlerin görüşünü aktaran İbn Abdülber (*et-Temhîd*, XXIV, 419), mescid mahallinin Urene vadisine dahil olduğunu ve burada vakfe yapılamayacağını belirtir (a.g.e., XIII, 158). Bugünkü mescidin ise yalnız batı ve kuzeyindeki bir bölgem Urene sınırı dışında kalmaktadır.

Resûl-i Ekrem'in insanlara hitap etmesi için Urene'de küçük taşlardan bir minber yapılmıştı. Sel suları zamanla bu minberi yıkınca Abdullah b. Zübeyr, Mekke hâkimiyeti sırasında buraya hurma kütüğünden yeni bir minber koydurdu. Burası, vakfe için gelen müslümanların ögle ve ikindi namazlarını cemederek kılmak üzere toplandıkları, etrafi duvarsız ve üstü açık düz bir alan iken Emeviler döneminde etrafi duvarla çevrildi. Mescidin ölçülerile ilgili olarak III. (IX.) yüzyılın ortalarında vefat eden Ezrâkî ile (*Ahâbâru Mekke*, I, 412-413) ondan çeyrek asır sonra vefat eden Fâkihî'nin (*Ahâbâru Mekke*, V, 5) verdiği rakamlar arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Fâkihî'nin verdiği 313 x 340 zirâ şeklindeki ebat (yaklaşık 150 x 163 m.), XX. yüzyılın başında hac emirliği yapan İbrâhim Rifat Paşa'nın

Mescid-i Nemire – Arafat / Mekke

